

Иванка Апостолова\*

## ЗА ПРЕПОДАВАНЕТО НА ФИЛОСОФИЯТА В УЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ

Не бих избрала за тема на своя доклад\*\* въпроса за преподаването на философията в учебните заведения. Просто нямам самочувствие за разглеждане на толкова общ, труден и с голямо значение въпрос. Но щом такъв доклад трябва да бъде обсъден и трябва да бъде изнесен от декана на Философския факултет, при изготвянето му реших да използвам всички известни на мен работи, засягащи поставения въпрос. Използвала съм: „Становище и предложение на Централния съвет на Българското философско дружество“ по проекта на МНП: „Основни положения на съдържанието и организацията на учебно-възпитателната работа в единното средно политехническо училище“; Н. Ирибаджаков — Философският фронт пред важни задачи (Политическа просвета, 1/1982); Актуални философски проблеми в светлината на XII партиен конгрес (Философска мисъл, 4/1982); Никола Близнаков — За преподаването на философията в средните училища (Философска мисъл, 6/1982); Информация за състоянието на учебно-възпитателния процес по обществознание, морал и право, психология, логика през учебната 1981/1982 г.; Учебните планове на МГУ и СУ по философия; Решенията на Факултетния съвет на Философския факултет.

Планът на доклада е следният: *проблемите*, свързани с преподаването на философия във Философския факултет, т. е. *проблемите*, свързани с подготовката на самите специалисти по философия, и *проблемите*, свързани с преподаването на философия в средните училища. На трето място ще разгледам *проблемите*, свързани с преподаването на философия пред неспециалисти и преподаването на философия пред неспециалисти от неспециалисти. Подчертаването на думата „проблеми“ показва, че няма да разказвам за характера на преподаването, нито за успехите ни в това отношение. Ще се спра само на „проблемите“, които трябва да бъдат решени. Поставям още едно ограничение: ще се спра не на всички проблеми, а на тези, които вече са *поставени* и които трябва да бъдат решени и могат да бъдат решени в близко бъдеще.

И на края на уводните думи, поставям още едно ограничение на доклада: той да не повтаря казаното досега.

\* Професор, доктор на философските науки, декан на Философския факултет в СУ.

\*\* Доклад, изнесен на Втория конгрес на българските философи.

# І. ПРОБЛЕМИТЕ НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА ФИЛОСОФИЯ ВЪВ ФИЛОСОФСКИЯ ФАКУЛТЕТ

1. *Приемане на студенти по философия.* На всички е известно, че студенти по философия се приемат без специфичен за специалността изпит. Студентите се явяват на изпит по история и български език, както и на общия за всички специалности изпит по обща култура и политическа подготовка. Следователно нашите студенти се приемат от специалистите по история и български език. Това е първата трудност по приемането на студентите. Другата е, че по този начин за специалност „философия“ кандидатствуват студенти с насоченост към история и български език. Студентите, насочени към природните науки, с интереси към математиката, физиката и биологията, практически не кандидатствуват философия. Това дава отражение върху по-нататъшната ориентация на работещите в областта на философията. Към разработването на философските въпроси на природознанието се ориентират главно хора, завършили математика, физика, химия и биология. Те обаче нямат специфично философска подготовка. Особено им липсва подготовка по история на философията. Това или осакатява тяхната работа, или ги затруднява извънредно много. Самите студенти по философия поради предварителната си ориентация нямат интерес към философските проблеми на природознанието, към методологията на частните науки. Доказателство за това е фактът, че от завършилите специалност философия на пръсти се броят тези, които са ориентирани към проблемите на методологията на науката.

Този факт отдавна безпокои и преподавателите във Философския факултет. През месец октомври 1979 г. Факултетният съвет на Философския факултет обсъди този въпрос. Задълбочено бе разгледано и прието предложението на акад. Н. Ирибаджакков. Това предложение е следното: студентите се явяват на приеман изпит по обществознание (което се изучава във всички средни училища) и на изпит по една от фундаменталните обществени или природни науки, които се изучават в Софийския университет. И както всички останали — на изпит по обща култура и политическа подготовка. По такъв начин всеки кандидат-студент по философия се явява на изпит по обществознание, което се оценява във Философския факултет. Освен това той може да се яви на изпит по история, български език, математика, физика, химия, биология — по избор. Тези изпити се полагат в съответните факултети. Всеки студент по физика например може да кандидатствува и философия, ако към изпитите за кандидат-студенти във Физическия факултет се яви и на изпит по обществознание. Така ще се набират студенти с ориентация към природните науки и ще се преценяват поне по един от изпитите от преподаватели във Философския факултет.

По мнението на всички специалисти това е най-доброто решение на въпроса. Нашето предложение беше прието и от ръководството на Софийския университет. То бе изпратено в Министерството на народната просвета. От тогава минаха *три* години. Въпреки всички настоявания от страна на ръководството на Философския факултет, Наредбата за приемане на студенти *не е променена*. Неизменно ни се отговаря, че предложението е много добро, но се чака цялостно изменение на Наредбата. . . Какво обаче пречи преди да бъде цялостно изменена Наредбата, да се измени частично? На този въпрос отговор не сме получили.

*Предлагам:* като се има предвид, че приемането на студентите е първото условие за добрата им подготовка, ръководството на Философското дружество да настоя пред Министерството на народната просвета за приемане на предложението на Философския факултет.

## 2. *Обучаването на студентите във Философския факултет*

Банална истина е, че преподаването във всяко висше училище е тясно свързано с равнището на научната работа в него. В това отношение аз нищо не мога да

прибавя към доклада на акад. Н. Ирибаджакков, обсъден на разширения пленум на Централния съвет на Българското философско дружество, на тема „Решенията на XXVI конгрес на КПСС и на XII конгрес на БКП и задачите на философския фронт“ (вж. сп. „Политическа просвета“, 1/1982 и сп. „Философска мисъл“, 4/1982).

Виждам своята задача в това — да анализирам или поне да посоча какви изисквания се поставят пред преподаването на философията във връзка с изпълнението на формулираните задачи.

Учебният план на специалност философия е изготвен за обучение с продължителност от пет години и съобразно изискванията на тристепенното обучение. Основната идея при неговото изготвяне е била интеграцията с МГУ. Приликата между учебните програми за специалност философия в МГУ и СУ се изчерпват с общите дисциплини. По наименования и продължителност на изучаването на тези дисциплини няма никаква разлика. Изучаването на тези дисциплини обаче е необходимо, но не достатъчно условие за една по-пълна интеграция, която според мен е необходима, но трудно осъществима. За какво става дума?

Освен тези общи курсове в МГУ за специалност философия има четири специализации: по диалектически материализъм, по логика, по исторически материализъм и по история на философията. За осъществяване на тези специализации се четат редица спецкурсове, организирани от самите катедри. Така: катедрата по диалектически материализъм предлага 12 спецкурса, катедрата по логика — 13, катедрата по исторически материализъм — 54, катедрата по история на философията — 31. Общо на студентите от специалност философия в МГУ се предлагат 110 спецкурсове, от които те са длъжни да изберат определен брой. Според нашия учебен план за цялата специалност философия се предлагат 9 спецкурса, от които студентите са длъжни да изберат три. Тези 9 спецкурса се предлагат от всички катедри, като всяка катедра е задължена да предлага по един и само по един спецкурс на семестър. И това се прави *много трудно*. Четенето на спецкурсове е тъкмо областта, в която *може да се прояви най-добре интеграцията* между Софийския университет и Института по философия на БАН. Това е начин да се използва целия научен потенциал по философия за обучението на студентите. За сравнение ще посоча какви спецкурсове се четат в МГУ за специализациите по история на философията и по философски въпроси на природознанието.

В областта на новата философия за специализация по история на философията се четат: Съвременна буржоазна философия на историята и социологията — 2 сем., Съвременна англо-американска философия на науката — 1 сем., Някои актуални проблеми на марксистката философия в чужбина — 1 сем., Марксистко-ленинската критика на съвременната френска буржоазна философия на историята — 1 сем. За специализация по истмата се четат курсове като: Проблемът за морала във философията на живота, екзистенциализма и фройдизма; Критика на съвременната религиозна антропология (по 1 сем.).

В областта на философски проблеми на естествознанието се четат за специализация по диамат: Биология — 1 сем., Физика — 2 сем., Теория на вероятностите — 1 сем., Логика на научното изследване — 1 сем., Материалното единство на света и проблемите на интеграцията на науките — 1 сем., Проблемата за времето — 1 сем., Съвременни методологически концепции (критически анализ) — 1 сем. За специализация по логика: Логика на научното познание — 2 сем.

Осъществяването на тази програма е свързано и с назначаването на нови специалисти във Философския факултет. Трябва да подчертая, че отделът за

обществени науки към Министерството на народната просвета прави всичко възможно да осигури щатни бройки за Философския факултет. Но това е само по диалектически материализъм и по научен комунизъм. Много трудно е назначаването на млади специалисти в катедрите по история на философията и логика, етика и естетика. Много малко са и аспирантските места, които се отпускат. Необходимо е всяка година, всяка катедра да може да избира поне по един аспирант или по един асистент. Така се осъществява както приемственост между поколенията, така и се създава възможност да се реализират нашите най-добри студенти. Това е *второто* предложение.

Към това трябва да се прибави, че по методология на научното познание няма назначен *нищо един специалист*. От миналата година започна да се чете редовен курс по философски въпроси на физиката и биологията — 2 сем., който се чете от проф. А. Поликаров, а семинарните занятия се водят от няколко ентузиазирани сътрудници от секцията по философски въпроси на природознанието към Философския институт. Ние благодарим на другарите за безкористното им отношение, но не може една дисциплина с такова голямо идеологическо значение да се поддържа *само от интеграцията с БАН*. Миналата година Деканското ръководство на Философския факултет направи предложение да се създаде *катедра по методология на науката* и дори *специализация по методология на науката*, но Факултетният съвет не прие това предложение, защото още няма малко създадени кадри по тези въпроси към факултета. Но кадри могат да се създават и обучават, ако има център. Като се има пред вид, че „... анализът на специфичните черти на съвременната буржоазна философия задължително предполага изучаването на отношението между философия и наука“ (вж. сб. Философията в съвременния свят. С., 1976, с. 5) *предлагам* ръководството на Философското дружество да поеме инициативата за обсъждането и решаването на този въпрос.

Ръководството на Философския факултет ще съдействува за решаването на този въпрос и по още едно, вече не само теоретическо, но и „практическо“ съображение. От началото на 1983 година Софийският университет минава на икономически механизъм. Единственият начин специалност философия да реализира доходи е следдипломната квалификация. А най-голяма възможност има да се осъществи такава квалификация по въпросите на методологията на науката. Не трябва да се забравя, че едно от изискванията към философските работници, отразено в тезисите на XII конгрес на БКП, е грижите за по-нататъшната марксистко-ленинска методологическа и светогледна подготовка на научните кадри и че „откъсната от частните науки и от общественоисторическата практика, нашата философия би заприличала на дърво без корен“.

### 3. *Реализирането на студентите от Философския факултет*

Проблемът за реализирането на студентите, завършили специалност философия, строго погледнато, не е част от преподаването на философия. Но ръководството на Философския факултет и на Философското дружество не може да бъде безразлично към този въпрос. Известно е, че студентите, завършили философия, се реализират в различни сфери на нашето общество. Тук обаче аз ще поставя само един въпрос, а именно реализирането на нашите студенти в средните училища. Най-напред ще започна с привеждане на данни за това каква част от учителите, които преподават в средните училища обществознание, психология, логика, морал и право, са завършили нашия факултет или имат философия като втора специалност.

По-долу е даден *кадровият състав* на учителите по обществознание, психология и логика, морал и право в някои окръзи на страната и гр. София.

гр. София	Обществознание и психология — 68:41 философия, 16 история, 10 педагогика и 1 литература			
Софийски окръг	от 167 учители:		19 философи и 148 неспециалисти	
Или както следва:	с I спец. философия	с II спец. философия	Неспец.	
По обществознание	9	2	12	
По психология и логика	4	2	8	
По морал и право	2	—	128	
			28 историци и 100 полувисшисти	
Пловдивски окръг	Общо	с I спец. философ.	с II спец. философ.	Неспец.
Учители по общество- знание	59	25	8	26
учители по морал и право	163	14	2	147
				(91 историци)
Бургаски окръг	Общо	с I спец. философ.	с II спец. философ.	неспец.
Общо по идеологическите предмети	93	19	10	64
Хасковски окръг	Общо	с I спец. философ.	история	икономика
Учители по общество- знание	29	7	19	3
Учители по морал и право	86	2	71	13
			(историци)	(неспец.)
Врачански окръг	Общо	с I спец. философ.	с II спец. философ.	неспец.
	96	5	6	85
Михайловградски окръг	Общо	с I спец. философ.		неспец.
Учители по идеологиче- ски предмети	60	10		50
				(вкл. агрономи, географи и биолози)
Смолянски окръг	Общо	с I спец. философ.	с II спец. философ.	неспец.
По обществознание	25	6	6	13
Морал и право	64	4	5	55
Психология и логика	14	5	5	4
Разградски окръг	Общо	философия	история	неспец.
Учители по обществозна- ние	19	4	14	1
Морал и право	73	3	31	39

Ямболски окръг	Общо	с I спец. философ.	с II спец. философ.	неспец.	
По обществознание Морал и право	21 71	4 3	8 —	9 68 (от тях 40 историци, има и биолози, математици, географи)	
Старозагорски окръг	Общо	с I спец. философ.	история	бълг. ез.	неспец.
Морал и право 47 вишисти 58 полуви- шисти	105	7 философ. I	90 философ. II	6 полиг.	2 иконом.
Обществознание	34	20	12	2	

### И з в о д и:

1. Учебният предмет морал и право се преподава изключително от историци (завоюван от историци).
2. Идеологическите предмети се преподават в крайграничните окръзи от много *нередовни* учители със средно образование и институтско (полувише).
3. Идеологическите дисциплини се преподават и от неспециалисти (биолози, агрономи, географи), които не само нямат втора специалност философия, но **нямат** никакво отношение към нашите дисциплини.
4. Да не се дават часове по идеологическите дисциплини на директори и зам. директори, които нямат специалност философия.

Към тази таблица трябва да се прибави, че въпросът бе разгледан на Факултетния съвет на Философския факултет през октомври 1981 г. и бе решено да се изпрати писмо до Министерството на народната просвета. В това писмо се съобщаваше така обрисуваното положение и се изискваше предметите обществознание, психология, логика и морал и право да се преподават *само* от учители, завършили нашия факултет или имащи втора специалност една от специалностите, изучавани във факултета. При това трябва да се има предвид, че *само във Философския факултет се обучават специалисти по предмет морал и право*. На съвместно заседание на ръководството на Философския и Юридическия факултет се реши нашите студенти, които имат най-добра подготовка по етика, да слушат три спецкурса от преподавателите от Юридическия факултет, а именно: по теория на държавата и правото, по гражданско право и по наказателно право. *Тези спецкурсове се провеждат*. Следователно Философският факултет се загрижи за подготовката по този предмет, но Министерството на народната просвета още нищо не е направило по въпроса. Нито е отговорило на нашето предложение! Както се вижда от приложената справка, този предмет се преподава главно от историци!

Освен това ръководството на Философското дружество съвместно с ръководството на Философския факултет обсъди проекта на МНП „Основни положения на съдържанието и организацията на учебно-възпитателната работа в единното средно политехническо училище“ и прие предложението, озаглавено „За системен подход в преподаването на марксизма-ленинизма в единното средно политехническо училище. Основите на научната философия — самостоятелен предмет!“ Към този проект се прибавя и примерна тематика на въпросите, които да се изучават по философия. Проектът беше изпратен също в Министерството и също отговор няма.

*Предлагам* ръководството на Философското дружество да обърне внимание на отговорните органи и тези *загрижено обсъдени* и единодушно приети предложения да намерят място в практиката на нашето училище!

## II. ПРОБЛЕМИТЕ НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ФИЛОСОФИЯ В ЕДИННОТО СРЕДНО ПОЛИТЕХНИЧЕСКО УЧИЛИЩЕ

Както стана ясно от въпросите, поставени в раздела за реализирането на студентите, завършили философия, *проблемите*, свързани с преподаването на философията в единното средно политехническо училище, са два:

първият — че основи на научната философия не се изучават

вторият — че доколкото се изучават науки от групата на философските науки, те не се преподават от специалисти. Наистина парадоксален е фактът, че във времето, когато се говори за икономически механизъм и се полагат такива усилия за неговото прилагане, се разхищават средства, за да се преквалифицират чрез следдипломна квалификация хора, които изобщо нямат никаква квалификация, а не се използват тези, които са се учили във висшите учебни заведения. Лично аз, а и моите колеги от Философския факултет четем лекции пред учители, събрани за следдипломна квалификация. Както е добре известно, смисълът на следдипломната квалификация е да се доведе подготовката на завършилите преди време *специалисти* на съвременен равнище. Но за какво съременно равнище може да става дума, когато в една група, примерно от двадесет души, само няколко (до пет) са завършили Философския факултет. Другите не са завършили философия нито като първа, нито като втора специалност! Ние сме изправени пред дилемата: или да четем лекции за една много малка част, или да оградяваме голямата част.

Непонятно е защо Министерството на народната просвета назначава хора да преподават философия, които не са завършили тази специалност. Сигурно има някакви трудности, свързани с малкото часове по философия, т. е. по сега преподаваните философски науки. Но те биха могли да се преодолеят по друг начин! Ние сме готови да обсъдим този въпрос. Но ако съображенията са, че всички специалисти с висше образование изучават във ВУЗ философия, то странно е, защо не се назначават да преподават математика завършилите философия. Студентите по философия изучават математика в обем, в който студентите нефилософи изучават философия.

Преди да премина към следващия раздел, като декан на Философския факултет искам да *подчертая* следното — всички, изброени до тук проблеми, са били обсъждани от ръководството на Философския факултет. Това, което административно е било в неговите възможности, то е реализирано. С обсъждането на тези въпроси се е занимавал и Факултетният съвет на Философския факултет. Това, което е било решено, или е било реализирано във Факултета, или е изпратено в Министерството на народната просвета. Без да се отказваме от полагане на усилия за разрешаването на тези *проблеми*, ние смятаме, че само със собствени усилия няма да можем да ги решим. Затова искаме съдействие на другарите от ръководството на Философското дружество.

### III. ПРЕПОДАВАНЕТО НА ФИЛОСОФИЯ ПРЕД НЕ СПЕЦИАЛИСТИ ПО ФИЛОСОФИЯ

В широк смисъл проблемът за преподаването на философия пред неспециалисти засяга както преподаването на философия пред студенти от другите специалности, така и преподаването на философия пред учениците в средното училище. Доколкото въпросите, които възникват пред учителите по философия в средното училище бяха вече поставени, ще се спра само на два въпроса: за преподаването на философия пред студентите от другите специалности, което се осъществява от философи по образование, и за преподаването на философски знания от учители по другите науки: физика, химия, биология на ученици в средното училище. И двата въпроса бяха обстойно разгледани от акад. Н. И. Ирибаджаков в неговия доклад пред разширения пленум на Философското дружество. Този доклад е публикуван в сп. „Политическа просвета“, кн. 1 от 1982 г. По повод на тази статия излезе и загриженото писмо на Никола Близнаков, учител по биология и директор на ЕСПУ „Проф. д-р Асен Златаров“ — Ботевград (вж. сп. „Философска мисъл“, 6, 1982).

На този въпрос са посветени много съвещания, както между специалисти по философия, така и между специалисти по различните частни науки, както между преподаватели във висшите учебни заведения, така и между преподавателите в средните училища.

Всъщност проблемът се свежда до един, а именно — как се преподава философия на неспециалисти. Защото, равнището, на което учителите по физика, биология и пр. преподават философските въпроси пред своите ученици, е така или иначе функция от равнището на преподаване на философия, на което те са учени в университетите.

Далече съм от мисълта да предлагам по този въпрос някакви решения. Далече съм и от мисълта да анализирам равнището, на което се провежда това обучение. Не бих могла да дискутирам и всички философски въпроси на съвременната наука. Но и не мога да не кажа своето мнение по тези въпроси, защото самата аз преподавам философия пред студенти по физика. Ще се огранича с поставянето на един *проблем*, който според мен става *особено съществен, защото се пренебрегва*. Бих нарекла този проблем *проблем за предизвикателството на частните науки към философията*.

За всеки специалист по философия тривиална истина е, че развитието на частните науки е един от факторите, довели до създаването на марксистката философия. Също така добре известно е, че марксистката философия се появи във втората половина на XIX век, а основните теории на съвременната физика, например теорията на относителността и квантовата механика, се появиха през XX век. Тъкмо затова теоретическото изясняване на отношението между марксистката философия и *съвременната* физика е особено съществено. Най-общата характеристика на съвременната физика гениално изрази Ленин, макар и на най-ранния ѝ етап с мисълта, че съвременната физика „*ражда*“ диалектика. С това съвременната физика потвърди най-съществените положения на марксистката диалектика.

Обаче в повечето случаи, когато се изяснява връзката между физиката и диалектиката се дава примера за „кипенето на водата“, а не се прави анализ на физиката от XX век. А много от въпросите, които постави тази физика, са теоретически разгледани в съвременната наша и съветска литература. Действително, веднаж появила се, марксистката философия се отнася до всички явления в природата, обществото и човешкото мислене. Но по-интересно е не да се дават примери, а да се види реалното взаимоотношение между съвременната наука и



философията. Така бихме били много по-убедителни в преподаването на философия.

Освен че потвърди основните положения на диалектическия материализъм, освен че доведе до развитието и конкретизирането на други негови положения, съвременната физика *постави* пред марксистката философия нови проблеми. Тези проблеми се разработват от философите в дискусии, статии, монографии.

Например дискутира се въпросът за отношението между безграничност и безкрайност на Вселената (вж. „Вопросы философии“, 6 и 12/1961). Преди създаването на теорията на относителността се смяташе, че безкрайност и безграничност на света съвпадат. Макар че бяха създадени неевклидовите геометрии, в които безкрайност и безграничност не съвпадат, на тях не се придаваше физически смисъл. Едва със създаването на теорията на относителността се постави въпросът: безграничната Вселена дали е безкрайна, дали е крайна, дали е крайна и безкрайна едновременно. Този въпрос се дискутира и от физици, и от математици, и от философи. За философията е съществен проблемът — ако се окаже, че Вселената е безгранична, но крайна, как това се отнася към въпроса за неизчерпаемостта на света и към проблема за материалното единство на света? В хода на дискусиите се изясни, че дори ако се докаже, че Вселената е безгранична и крайна, това не поставя въпроса, какво има „зад“ нейния край, защото такава „място“ няма. Безграничната, но крайна Вселена (ако се окаже, че е такава) е цялата Вселена. В хода на дискусиите се защитава и възгледът, че Вселената е и крайна, и безкрайна едновременно. Защитава се и възгледът, че Вселената е безкрайна. Но този възглед не може да бъде защитаван с аргумента, че ако светът е краен, то какво има зад неговия край? А още, макар и рядко, съществува такава защита.

Изводът от този пример е, че и философите, които преподават на неспециалисти, трябва да познават постиженията на съвременната наука и теоретическите въпроси, които тези постижения поставят. А учителите по физика, химия или биология трябва да знаят как в съвременната философска литература са анализирани тези въпроси. Но с пожеланието да се познава литературата нещата много няма да се оправят. Струва ми се, по-основното е да се иска при изясняване методологичната роля на философията не набор от примери, а *разкриване взаимоотношението между идеите във философията и частните науки*.

Примерът е от областта на физиката като наука. Това е област, която сравнително по-добре познавам. Струва ми се обаче, че по подобен начин са нещата и при биологията.

Голямо доверие към нас е, че ни е поверено преподаването на философията. Заедно с това и голяма е нашата отговорност. И по-голяма, отколкото отговорността на учителите в другите области на науката. По-голяма е, защото това е основа на нашия светоглед. Но не само това! Струва ми се, че във всяка друга наука „частите“ са по-обособени. Във философията всеки въпрос е свързан с всички останали. А трябва да бъдем или на равнището на изискванията на днешния ден и в науката, и във философията или поне да е ясен стремежът ни към него.